

SZAJBÉLY MIHÁLY

ELŐSZÓ ÉS AJÁNLÁS

REGÉNY ÉS KÖZÖNSÉGE
A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A Hadi és Más Nevezetes Történetek egyik 1790-es száma tizenkét magyarra fordított szépirodalmi mű címét sorolja fel a „Tudományi Dolgok” rovatban, melyek „*Pápán, Indzsenér Kováts Urnál . . . találatnak*”.¹ A listán akadnak olyan, egyértelműen a kor közönségirodalmába sorolható művek, mint a „Tsalárd a’ szin, avagy A’ kellemetes Férj”, s „Gróf Fieszkó avagy a’ Genovai támadás”, míg a kor nívós irodalmát Wieland, Gellert, Voltaire és Lessing művei képviselik.

„Ezt azért jelentjük — olvashatjuk a fölsorolás után a szerkesztői kommentárt —, hogy valamely Uraságot, az említett munkák közzül egyiknek, vagy másiknak ki adattatására; avagy valamely érd. Könyvnyomtatót azoknak jó móddal való általvételére, ’s közre való botsátására fel buzdíthassunk.”

E tudósítás ritka pillanatképet nyújt a kor alapvetően átalakuló irodalmi életéről, irodalomfelfogásáról; az átalakulásnak ugyanis azt a fázisát ábrázolja, amelyben a „még” és a „már” vonásai egyaránt karakterisztikusan kirajzódnak.

A szerkesztő kommentárjában első helyen „valamely Uraságot” keres, aki a fordítások megjelentetésére (azaz a nyomtatás költségeinek biztosítására) hajlandó lenne, s ez a törekvése egyértelműen a korábbi évszázadokra jellemző me-

¹ 272. old.

cenatúra rendszerét idézi fel. Azt az időszakot tehát, amikor még nem létezett igazi olvasóközönség és irodalmi közvélemény; éppen ezért valamely mű sajtó alá bocsátása kizárólag a pénzt biztosító személy ízlésétől és/vagy szeszélyétől függött. Befektetésének megtérülésében a mecénás természetesen nem reménykedhetett, legfeljebb a tudományok pártolójának kijáró dicsőségben lehetett része. A mecénatúra rendszere a modern olvasóközönség létrejöttével (Habermas szavaival a „representatív nyilvánosság” eltűnésével és a „polgári nyilvánosság” kialakulásával)² párhuzamosan, fokozatosan szűnt meg. Ebben az időben vált ugyanis a könyv áruvá, s így a tudománypártoló mecénás helyére az anyagi haszonért dolgozó kiadó léphetett. Az a tény, hogy a szerkesztő idézett mondatának második felében ehhez a kiadóhoz fordul, jelzi, hogy a modern olvasóközönség kialakulása megkezdődött Magyarországon is; a mecénatúrával párhuzamos említése viszont a folyamat korai szakaszára utal. Az átmeneti állapotra jellemző továbbá az is, ahogyan a fordító lehetőséget keres munkájának kiadására. Nem fordul közvetlenül, alázatos levélben valamely tudománypártoló urasághoz, ahogyan ez korábban természetes lett volna, de nem házal kéziratával a kiadóknál sem. A közbülső megoldást választja: *hirdet* az újságban. A lefordított művek jellege azonban egyértelműen jelzi, hogy az új, szélesebb, s nem a korábbi szűk, csupán „tudósokból” álló olvasóközönség érdeklődését akarja megnyerni; kínálata színvonalas vagy kevésbé színvonalas szórakoztató irodalomból áll, közöttük tudós munkát egyet sem találunk. Korántsem jelenti ez persze azt, hogy akár a fordító, akár a lapszerkesztő önálló és önmagáért való értéket tulajdonított volna e művek akár csak legszínvonalasabbikának is. Jellemző, hogy a „hirdetés” a „Tudományi Dolgok” között jelent meg, és ez egyértelműen amellet tanúskodik, hogy a szépirodalom még

² J. Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Bp. 1971.

nem szabadult ki a „tudományok szolgálóleánya” szerepköréből, azaz még előtte vagyunk az autonóm irodalomszemlélet kialakulásának. A Hadi és Más Nevezetes Történetek tehát az irodalmi élet kereteinek lényegében máig ható, alapvető átrendeződéséről, a mecénás—mű—alkotó triászának eltűnéséről, s a közönség (kiadó)—mű—alkotó modern hármasának kialakulásáról tudósít jelzésszerűen; e folyamatról többet és pontosabban tudni nyilvánvalóan igen fontos lenne.

Az irodalomtörténet művelőit természetesen mindig is foglalkoztatta az a kérdés, hogy egy-egy korszakban milyen nagyságú és milyen összetételű közönséggel rendelkezett az irodalom, s ezen belül (tovább differenciálva) mely irodalmi műfajok mely közönségréteg érdeklődésére tarthattak elsősorban számot. Az utóbbi tíz—tizenöt esztendő irodalomtudományában egyre erősödő hullámokban jelentkező befogadáselméleti és befogadástörténeti (a „műközpontú” törekvéseket visszaszorító) irányzatok még erőteljesebben hangsúlyozták az ilyen irányú vizsgálódások fontosságát, s ami még lényegesebb, a korábban meglehetősen ötletszerűen folyt irodalomszociológiai kutatásoknak viszonylag egységes és világosan definiált elméleti alapot adtak.³ Kiderült, hogy a korábban meglehetősen statikusan elképzelt alkotó—mű—olvasó viszony milyen bonyolult hatásmechanizmust takar.

Az, hogy az író miről és hogyan ír, befolyásolja közönségét; művének hatását pedig végső soron az határozza meg, hogy

³ A befogadásesztétikáról szóló gondolatmenet kialakításakor elsősorban H. Link: *Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*, Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz, 1976. c. összefoglalójára támaszkodtam. Használtam továbbá: W. Solms—N. Schöll: *Rezeptionsästhetik*. Literaturwissenschaft heute, Hrsg. v. F. Nemeč—W. Solms, München, 1979. 154—197.; W. Barner: *Rezeptions- und Wirkungsgeschichte*. Literaturwissenschaft, Grundkurs 1—2. Reinbek bei Hamburg 1981. B.2. 102—125. H. Steinmetz: *Rezeptionsästhetik und Interpretation*. in: uo. 421—436.; valamint a Helikon befogadásesztétikai számát 1980/1—2.

a közönség felvevőképességét jól becsülte-e meg. Tovább differenciálva úgy fogalmazhatunk, hogy a *valóságos szerző* kiindulópontként (tudatosan vagy öntudatlanul) tisztázza, hogy milyen olvasói igényeket akar kielégíteni, azaz a *valóságos olvasók* tömegéből elvonatkoztatja az *absztrakt* vagy *ideális olvasót*. Saját közlendőjét (szintén tudatosan vagy öntudatlanul) ennek az *absztrakt olvasónak* az elvárásai szerint fogalmazza meg, redukálja vagy bővíti esetenként. Így a könyvet kezébe fogó *valóságos olvasó* sohasem a *valódi íróval* találkozik a műben, hanem annak elvonatkoztatott másával, az *absztrakt íróval*; a mű hatása pedig akkor tökéletes, ha ez az elvonatkoztatás sikeres volt, azaz az *absztrakt olvasó* képe fedi a *valódi olvasóét*. A közönség ily módon befolyásolja az írot – aki azonban nem feltétlenül kiszolgáltatni akarja közönségét, hanem alakítani is, s ennek érdekében bizonyos igényektől eltekinthet, bizonyos várakozásoknak elébe mehet. Lényeges továbbá, hogy az író a közönség igényeit nem egyszerűen egy-egy korábbi mű – műfaj sikeréből vagy sikertelenségéből ítéli meg, hanem annak a társadalmi-szellemi közegnek a kihívásaiból is, amely őt és közönségét egyaránt körülveszi. Persze lehetséges, hogy ugyanabból a közegből a közönség más kihívásokat recipiál, mint maga az író, így annak válaszai iránt érdektelen marad, (az *absztrakt olvasó* képe nem fedi a *valóságosét*), s e válaszok jobb esetben is többnyire csak egy-egy olyan közönségrétegben keltenek rezonanciákat, amelyet a közös egészen belüli mikrokönyezete, neveltetéséből, műveltségéből fakadó életérzése az író üzenetének befogadására alkalmassá tesz (az *absztrakt olvasó* képének megalkotása többnyire bizonyos közönségrétegre való redukcióval jár együtt). De lehetséges az is, hogy a közönség, illetve annak egy rétege éppen az író válaszai nyomán ismeri föl az őt körülvevő kihívásokat.

A befogadáselméleti és befogadástörténeti kutatások e vázlatosan és erősen leegyszerűsítve jelzett szempontrendszeréből a magyar irodalomszociológiai kutatások minded-

dig alig merítettek. Az általunk vizsgált korszak irodalom-szociológiájával foglalkozó legfrissebb összefoglaló, Fülöp Géának *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*⁴ című munkája lényegében csak szélesebb körű anyaggyűjtésével haladja meg Kulcsár Adorján *Olvasóközönségünk 1800 táján*⁵ című, a második világháború idején megjelent munkáját, szemléletileg és módszertanilag alig lépett túl rajta. E munkák kétségtelenül igen sok hasznos és fontos információt tartalmaznak, ám vizsgálódásaiknak és következtetéseiknek egyaránt túlságosan szűk határt szabnak azáltal, hogy az alkotó – mű – olvasó hármasságának fentebb vázolt, szerves összefüggést, egymásrautaltságot és bonyolult hatásmechanizmust mutató voltát nem ismerték fel, s következésképpen nem vonták le belőle a közönségkutatásra vonatkozatható tanulságokat sem. A korabeli források közül csak azokra támaszkodtak, amelyek direkt adatokkal szolgálhattak: igyekeztek tisztázni az olvasnitudók számát, a kölcsönkönyvtárak helyzetét, látogatottságát; praenumerációs lajstromokat, leveleket, naplókat, könyvjegyzékeket, könyvkereskedői és kiadói feljegyzéseket vallattak. Az ily módon kialakított képből pedig túlságosan közvetlen és egyirányú következtetéseket vontak le a kor irodalmi életének egészére vonatkozólag: úgy látják és látatják, hogy az irodalomszociológiai viszonyok egyrészt egyértelműen és közvetlenül meghatározták az alkotó mozgáshetőségeit, másrészt viszont nem épültek bele szervesen az irodalmi alkotómunka folyamatába, mindig megmaradtak „külső tényezőkként”.

Ha azonban az író – mű – olvasó viszonyt állandó kölcsönhatásokon alapuló rendszerként fogjuk fel, akkor „alap” és „felépítmény” viszonya részint lazábbnak, részint szervezettebbnek és összefonódottabbnak tűnik. S ami talán még lényegesebb, világhosszú válik az is, hogy nemcsak az irodalom-

⁴ Bp. 1978.

⁵ Bp. 1943.

szociológiai tényekből vonhatunk le következtetéseket az irodalom állapotára és lehetőségeire vonatkozólag, hanem fordítva, magának az irodalomnak sajátos szempontok szerinti vizsgálata is hozzásegíthet egy-egy korszak irodalom-szociológiai helyzetének tisztábban látásához. Egy-egy műnem népszerű vagy kevésbé népszerű volta, egy-egy műfaj feltűnése vagy divatjamúlttá válása, az alkotás jellegét meghatározó immanens, s az alkotásról való tudatos gondolkodást kifejező explicit poétika változása egyaránt a közönségigények átalakulására utal – s utalásai különösen világossá válhatnak akkor, ha európai analógiák nyomán bizonyos változások feltűnését az olvasóközönség bizonyos fejlődési fokához tudunk kötni.

Ily módon pontos statisztikai adatokra természetesen nem tehetünk szert. A számbeli túlsúlyánál fogva meghatározó azonban, amelynek felismerésére a hagyományos irodalom-szociológiai kutatások törekedtek, nem minden esetben, s főként nem minden nézőpontból játszik döntő szerepet; valódi jelentőségét tekintve egy új tendencia (azaz új közönségréteg) kialakulása meghatározóbb lehet még akkor is, ha számbelileg kisebbségben van. Az új tendenciák felismerésére pedig az irodalmi termésből visszakövetkeztethető belső szempontok alkalmasabbak lehetnek, mint a hagyományosan kutatott konkrét adatok. A belső szempontok nyomán nyert képet természetesen ugyanúgy óvatossággal kell kezelni, mint a statisztikai adatokból kibontakozottat, hiszen tudjuk, hogy az író által tekintetbe vett *absztrakt olvasó* nem minden esetben esik egybe a *valódi* olvasóval. Semmiképpen sincsen tehát arról szó, hogy a belső szempontok nyomán nyert adatok helyettesíthetnék a hagyományos irodalom-szociológiai kutatások nyomán kibontakozókat; ahhoz, hogy a lehető leghitelesebb képhez jussunk, a két rendszer együttes, egymás szempontjait és adatait kölcsönösen kontrolláló és pontosító alkalmazására van szükség.

E tanulmányban a Hadi és Más Nevezetes Történetek tudósításából alapvonalaiiban felismert átalakulást a hagyo-

mányos irodalomszociológiai adatok felhasználása mellett főként egy belső szempont bekapcsolásával, a korabeli regényfordítások és magyarítások élén olvasható előszó-típusok kialakulásának és eltűnésének vizsgálatával szeretnénk jobban megvilágítani. Az előszavakat természetesen a korábbi irodalomszociológiai kutatások is fontos forrásnak tekintették már. Mi azonban nem az itt-ott fellelhető, s többé-kevésbé megbízható vagy megbízhatatlan konkrét adatokra vadászunk bennük, hanem különböző típusainak váltakozásából igyekszünk következtetéseket levonni. Elméleti kiindulópontul H. Link nyomán azt a megállapítást választottuk, hogy az irodalom az emberi kommunikációnak olyan sajátos formája, mely lényegét tekintve mit sem különbözik két ember beszélgetésétől: mindegyik esetben *valaki* beszél *valamiről valakinek*.⁶ Konkrét megvalósulási formájukat tekintve természetesen már lényegesek az eltérések.

Írott szöveg esetében a „beszélő” (= az író) és a „hallgató” (= az olvasó) helyzete eleve meghatározott, s a műben testet ölt a kommunikáció tárgya is. A megválaszolható-megválaszolendő levél átmeneti formát képez az irodalom és az élőbeszéd között. Első esetben az olvasó ritkán „beszél vissza” az írónak, s akkor is keresnie kell erre a formát és az alkalmat (levél, személyes találkozás stb.); az élő beszélgetés során viszont a beszélő és a hallgató személye állandóan váltakozik, a beszélgetés tárgyát pedig közösen irányítják mindkettőjüket kölcsönösen érdeklő irányba, vagy ha ez nem sikerül, megszakítják a diskurzust. Az irodalom (írott kommunikáció) esetében tehát ez a közvetlen kapcsolat vész el. Az írónak, mint erről már volt szó, eleve el kell döntenie, hogy milyen olvasói igényeknek akar megfelelni, azaz ki kell alakítania az *absztrakt olvasó* képét, hogy szembeállíthassa vele az önmagából nyert *absztrakt író*t. A *valódi olvasónak* csak a mű kézbevétele és olvasása során lesz alkalmja arra, hogy eldöntse: a mű hozzá szól-e, vagy sem. A

⁶ I. m. 11–16.

gyakorlatban persze író és kiadó egyaránt igyekeztek és igyekeznek ezt a döntést megkönnyíteni, s lehetővé tenni, hogy az olvasó már a szövegben való elmélyedés előtt, minél gyorsabban felmérhesse: érdeklí-e a mű, vagy sem. A mai könyvkiadói gyakorlatban elsősorban a fülszöveg látja el ezt a figyelemfelkeltő-orientáló feladatot; mellette a különböző „könyvtájékoztató” kiadványoknak jut fontos szerep, míg a (többnyire tudományos könyvek előtt álló) előszó ma általában már a könyv szerves része, mely nem az olvasmány után böngésző vevőhöz, hanem a tárgy iránt érdeklődő, „szakmabeli” olvasóhoz szól, őt látja el a munka célját, tartalmát, feldolgozási módszerét stb. illető részletesebb információkkal.

A 18. században még más volt a helyzet. A cím mellett az előszóra jutott a figyelemfelkeltő-orientáló szerep, éppen ezért jóval gyakrabban bukkan fel, mint ma, s nemcsak tudományos, hanem szépirodalmi művek előtt is általános volt. A könyv kiadásának körülményeitől függően azonban az előszó az olvasóközönség orientálásán kívül, sőt (szélsőséges esetben) orientálása helyett elláthatott más funkciót is: itt mondhatott köszönetet az író a nyomdaköltséget biztosító mecénásnak, s dicsérhette nagylelkűségét, önzetlen tudománypártolását.

E köszönetmondásnak két, szorosan összetartozó formája alakult ki: a *dedikáció* és az *Ajánló Levél*. Dedikáció alatt azt a többnyire egy (de néha két – három) oldalas, változatos tipográfiával szedett szöveget értjük, mely a mecénás nevét hozta nyilvánosságra, összes címével-rangjával együtt, míg a dedikációt követő Ajánló Levél a patrónus dicsőségét, nemritkán őseinek nagy tetteit ecsetelte, a gondolatmenetet a könyv kiadása körül szerzett érdemekre futtatva ki. Előfordult persze, hogy az író közvetlenül a nagyközönséghez akart fordulni; ilyen esetben a bevezető többnyire az *Előljáró Beszéd* címet viselte annakidején. Így tehát az előszónak három típusa létezett a 18. században, s az, hogy az írók mikor melyiket használták, egyértelműen utaj

a mű kiadásának körülményeire, s közvetve az olvasóközönség állapotára,

A különböző műfajú, s ezen belül is különböző jellegű könyvek természetesen más és más „elbánásban” részesültek, attól függően, hogy mekkora közönségréteg érdeklődésére tarthattak számot: egy szórakoztató regény például már a 18. század végén sem követelt feltétlenül mecénást, míg Sallustius műveinek Szent-Györgyi Gellért által gondozott kiadása előtt még 1811-ben is dedikációt és Ajánló Levelet találunk. Egy komplexitásra törekvő vizsgálatnak természetesen gondosan össze kellene gyűjtenie és műfajok-típusok szerint értékelnie a kor teljes könyvtermését. E maximalista követelménynek nem tehetünk eleget. A korban létező műfajok közül csupán egyet választottunk ki, mégpedig a regényt, amely: *a)* mai tudatunk szerint egyértelműen szépirodalmi és a legkevésbé követel előszót; *b)* a legszélesebb közönségréteg érdeklődésére tarthatott számot; *c)* a hagyományos műfaji hierarchiából hiányzó műfajként a legnehezebben volt integrálható a hasznosságelvű irodalomfelfogásba. Következtetéseink levonásához (György Lajos bibliográfiája nyomán, azt itt-ott kiegészítve⁷) összesen 156 regényt vizsgáltunk meg, melyek 1740 és 1810 között kerültek az olvasók kezébe.

18. századi regényfordításaink előszavait áttekintve először is a jelzett három bevezető-típust kell tovább differenciálnunk; ebben az időben ugyanis az Ajánló Levél tiszta formában már alig-alig létezett. Néhány évszázaddal előbb még más volt a helyzet. „A kezdő könyvnyomtatás korában – mint Máté Károly írja – az olvasóközönség szempontjából, a közönség kedvéért semmi sem történt. A szerző csak a mecénással törődött . . . s jóformán egyedül a pártfogónak szólt a munka, akárcsak a kódexek korában.”⁸ Elméleti

⁷ *A magyar regény előzményei.* Bp. 1941.

⁸ *A könyv morfológiája.* Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez. Bp., 1930. 51. — Itt jegyezzük meg, hogy 18. századi előszavainkkal a szakirodalom alig foglalkozik; legtöbb ha-

kiindulópontunkhoz visszatérve úgy fogalmazhatunk, hogy akkoriban az irodalom sajátos kommunikációs formája még nem alakult ki, s éppen ezért az író dolga egyszerűbb volt: pontosan tudta, hogy kinek ír, s nem kellett az *absztrakt olvasó* képének kialakításával törődnie. Később azonban a mecénásnak szóló mű (s az ajánlás) mögött egyre világosabban kirajzolódtak az *absztrakt olvasó* szempontjai is: az ajánlásban unos-untalan visszatérő, egyértelműen megfogalmazott alapgondolat ugyanis éppen az volt, hogy a mecénás személye, dicsősége szélesebb körben ismert lesz, s neve halhatatlanná válik; ezért válhatott számára vonzó feladattá egy-egy könyv megjelentetésének lehetővé tétele. Így az ajánlások lassanként kettős funkciót kezdtek hordozni: formailag továbbra is csak a mecénáshoz szóltak, ám amit a mecénásról közöltek, azt eleve szélesebb olvasóközönségnek szánták, s emellett igyekeztek az ajánlást úgy megszerkeszteni, hogy benne minél több a műről magáról szóló, egyértelműen az ismeretlen olvasónak szóló információ kapjon helyet.

A kettős, *valóságos* és *absztrakt olvasó* felé irányulás tehát 18. századi Ajánló Levelünk legfontosabb jellemzője. Ám egyáltalán nem mindegy, hogy *ki* ez a *valóságos olvasó*, illetve, hogy a formailag a *valóságos*, illetve az *absztrakt olvasónak* szóló információk milyen arányban osztoznak e néhány oldalon; e szempontból a fejlődésnek öt fázisát különböztetjük meg.

Az első esetben az absztrakt olvasó még egyértelműen a háttérbe szorul. A. Haller *Usong* című regényének⁹ fordítója, T. Öri Fülep Gábor Ajánló Levelében mindvégig Sándor Leopold „Ertz-Hertzeghez” beszél, s azt állítja, hogy a könyvet kifejezetten számára fordította le.

szonnal Trócsányi Zoltán egyébként sok szempontból differenciálatlan tanulmányait forgattuk: *A könyvajánlások a XVIII. században*. Könyvtári Szemle, 1935. 6. sz. 47–48., ill. *Az ajánlások történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 1938. 77–81.

⁹ Pozsony, 1792.

„Midőn én . . . ezen Magyar Uzongot alázatosan ajánlani bátorodom, semmi egyebet nem tselekszem, hanem a' pallérozottab Európának azt a jeles szokását követem, mely szerint a' Királyi Felséges Házakból származott Hertzeg-Fiak számokra, hogy velek, e' vagy ama Tudományt, avagy Nyelvet, annál inkább megkedveltecsék, azt a Tudományt elő adó, vagy azon nyelven iratott . . . könyveket, készítenek . . .”

– írja mindjárt ajánlásának elején, majd részletesen kifejti, hogy a magyar nyelvet hazánk fiainak legnagyobb örömére megtanulni szándékozó hercegnek hasznos és szórakoztató olvasmányt kíván nyújtani, s csak ezután tér rá két rövid bekezdésben magának a műnek, illetve saját fordításának jellemzésére.

A második csoportba tartozó Ajánló Levelek közös jellemzője, hogy formailag a mecénásokhoz szólnak, ám szerzőik nyíltan hangoztatják, hogy könyveiket az egész nemzet épülésére fordították le. Természetesen e csoporton belül is különböző fokozatok léteznek. B. Josintzi Sándor¹⁰ még azt hangsúlyozza legerőteljesebben, hogy a könyvet patrónusa parancsára fordította le, de aztán hozzáteszi, hogy munkáját szívesen végezte, mert úgy érezte, egész nemzetének használ vele. Mándi Sámuel¹¹ kiindulópontként a regényműfaj és a mecénás magas rangja közötti ellentmondáson töpreng, majd a mecénás személyétől időnként teljesen elszakadva a kor egyik legtájékozottabb regényelméleti gondolatmenetét adja, apológiája után pedig levonja a következtetést: „. . . méltán lehetett ezekkel édes Nemzetemnek kedveskedni.” Ugyancsak egész nemzetének szánja fordítását Sófálvi¹² és Gelei József¹³ is, s maga a mű foglalja el az ő ajánlásaiknak legnagyobb részét is. Néhány ajánlásunkban a műről és a mecénáshoz/ról szóló részek egészen elvál-

¹⁰ *A' fő hadi-vezérének . . .* Kolozsvár, 1781.

¹¹ *Szivet sebhető . . . Római Mesékben . . .* Pozsony, 1786.

¹² *Oeconomia vitae humanae.* 1777.

¹³ Kampe: *Ifjabbik Robinzon*, Pozsony, 1787.

nak. S hogy a mecénás személyének egyre egyértelműbb háttérbe szorulása már eredeti funkciójának teljesítésében, ti. a mecénás megnyerésében akadályozta az Ajánló Levelet, az egyértelműen kitűnik Harsányi Sámuel¹⁴ szavaiból, aki ajánlása végén szükségesnek látta leszögezni:

„Talán, sokaknak ítélete szerint, többre kellenék ezen Ajánló-levéiben ki-terjednem: de minthogy törvény gyanánt tettem fel, egyedül csak Hertzegséged nemes tulajdonságaihoz alkalmaztatni írását, nem akarom fogadásom szentségét meg-szegni . . .”

Ám korántsem volt valamennyi fordító ennyire óvatos. A harmadik csoportba tartozó Ajánló Levelek nyíltan megszólítják a mecénás mellett az olvasót is, s ez már az ajánlások funkciójának alapvető átalakulásáról tanúskodik. „Nagyságos Uram!” – kezdi például ajánlását Peretsényi Nagy László,¹⁵ hogy aztán mecénásáról elfeledkezve máris műve fontosságának magyarázatához fogjon. Őseink dicső tetteiről mindedig alig olvashattunk magyar nyelven, eredeti műveket pedig végképp nem; regényével ezt a hiányt szeretné pótolni. Azután nyíltan az olvasóközönséghez fordul: „Miképpen teljesítettem én hivatásomat . . . a’ Bölts Olvasó! Kérem szeretettel! ítélje meg” – írja. „Vegye jó néven ezen szándékomat édes Hazám! vezérelje önkénti Szívűségével Nagyságod! ezen Eredeti könyvetskémet . . .” – folytatja néhány sorral később, párhuzamosan és egyenértékűként emlegetve olvasóközönséget és mecénást; az utóbbi megillető szokásos hízelgéseket pedig csak az utolsó sorokban találjuk meg.

Említettük korábban, hogy dedikáció és Ajánló Levél eredetileg szorosan összetartoztak, s az ajánlások eddig tárgyalt három változatának is közös jellemzője volt, hogy előttük ott állt a dedikáció – a mostani, negyedik csoportba sorolt ajánlások előtt azonban hiába keressük. E csoport

¹⁴ *Érzékeny mesék D’Arnaud által.* Sopron, 1794.

¹⁵ *Orithia Magyar Amazon Története.* Pozsony-Pest, 1804.

azonban kevésbé homogén a korábbiaknál; a körébe tartozó ajánlásokat durván két alosztályba sorolhatjuk: az egyik az Elöljáró Beszéd, a másik (paradox módon) az önmagában álló, tömör dedikáció számára készíti elő az utat. Az első alosztályba sorolt előszavak nem egyetlen emberhez, hanem egy nagyobb embercsoporthoz szólnak. „N. Erdély Országának. Kedves Hazám!” – írja Báróczi¹⁶ az *Erköltsi Mesék* elején, Naláczi József¹⁷ pedig „A nagy erdélyországi szép nemhez” megszólítást alkalmazza. Ezzel az ajánlás el is veszti eredeti funkcióját, a megszólítás ugyanis kétségtelenül *közvetlen* anyagi érdek nélkül való; benne kizárólag az *absztrakt olvasó* szempontjai kapnak helyet, jelezve hogy az író valószínű olvasóközönség létével számol. Másrészt viszont az áruvá vált könyvnek reklámra volt szüksége, s néhány szerző biztonnal úgy gondolta, s talán nem is alaptalanul, hogy a közönség kegyeit könnyebb megnyerni a személyesebb hangú, ajánlás formájú Elöljáró Beszéddel. Báróczi imént említett munkájának elején ugyanolyan dicshimnuszokat zeng, szülőföldje iránti szeretetének kinyilvánítása mellett, mintha egyetlen személyhez szólna; nála tehát a régi fogások közvetlen átültetését figyelhetjük meg. Kis János *Flóra* című almanachjának¹⁸ ajánlása viszont éppen ezeket a toposzokat veti el; a személyes jelleget csupán a „Barátomhoz!” megszólítás biztosítja. A pusztán reklámfogáson túl modernebb jelenségre vall ugyane szerző *Gyermekek' és Ifjak' Bibliothékája . . .*¹⁹ című könyvének „A' nemesebb érzésű Magyar Anyákhoz Ajánló Levél” fejléctet viselő bevezetése, s még inkább Kazinczy *Bácsmegyeyjének* „A Báróty tisz-

¹⁶ *Erköltsi Mesék Marmontel után*. In: Báróczinak Minden Munkái. Újra kiadta Kazinczy Ferenc. VIII. Pest, 1814. (Első kiadása 1775-ben jelent meg.)

¹⁷ *A' Szerentsétlen Szerelmesek, avagy . . .* Kolozsvár-Szeben, 1793.

¹⁸ *Flóra, vagy szivreható apró románok . . .* Zaid kiadója által. Első kötet. Pest, 1806.

¹⁹ Pest, 1805.

telőinek” című előszava.²⁰ Ezek ugyanis már nem formális kritériumok szerint (társadalmi állás, földrajzi elhelyezkedés stb.), s a műveltségi szint különbözőségére való tekintet nélkül határolják be azt az olvasókört, amelynek érdeklődését meg akarják nyerni, hanem egy bizonyos típusú irodalmat valamilyen okból értő, kedvelő olvasóréteg figyelmére számítanak; új, belső szempontok szerint határozzák meg tehát az *absztrakt olvasót*. Kis János feladata egyszerű és egyértelmű: az anyákhoz szól, mivel könyve a gyermekek neveléséhez szeretne segítséget nyújtani. Kazinczy viszont már egy formális kritériumok szerint teljes mértékben körülhatárolhatatlan közönségréteghez fordul, amikor könyvét Báróczi művei kedvelőinek figyelmébe ajánlja, jelezve ezzel, hogy saját fordításától is hasonló élményt várhat az olvasó. Mindez pedig egyértelműen tanúskodik annak talán öntudatlan megsejtéséről, hogy nem szólhat *minden* mű *minden* olvasóhoz, hogy az olvasóközönség nem egységes elvont tömeg, amelyet a felvilágosodás hite szerint el lehet vezetni az igazi tudományokhoz, hanem különböző érdeklődésű, s ennek megfelelően különböző olvasmányokra vágyó egyének összessége.

A negyedik csoport másik alosztályába tartozó Ajánló Leveleket az különbözteti meg a most ismertetettektől, hogy megőrzik az egyetlen személyhez szóló, hagyományos formát; az aposztrofált személy azonban már nem a mecénás, hanem a jóbarát, rokon vagy szeretve tisztelt példakép. Báróczi 1775-ben megjelent Marmontel-fordításának²¹ ajánlása a „Kapitány Bartsainak” címet viseli. „Nékem édesebb nintsen, mintha Nemzetemnek szolgálhatok ’s Hazámnak, sem nálladnál kedvesebb barátom: részeltetlek azért ezen gyönyörűségemben, ’s azt akarom, hogy a te neved alatt jöjjenek ki ezen levelek . . .” — írja ajánlásának mindjárt első bekezdésében. Tudatosan szembefordul az Ajánló Leve-

²⁰ Kassa, 1789.

²¹ *Erkölti Levelek . . .*, Béts, 1775.

lek régi közhelyeivel is. Barcsay őseinek dicsőségét, nemes származását csak valami „hízlekedő” tartaná fontosnak emlegetni, ő viszont személyes tulajdonságaiért szereti barátját (→ *vera nobilitas*):²² „. . . a természetnek mivét, elmédnek erejét, szivednek tulajdonságait ’s személyed érdemeit tisztelem te benned.” A haszonnak nem férhet árnyéka Kazinczy soraihoz sem, amikor 1793-ban volt tanárának ajánlja Wieland-fordítását²³ („Filoz. Prof. Szentgyörgyi István Urnak Sáros-Patakon”); részben háláját és tiszteletét kívánta kifejezni, részben régi vitájukat ily módon folytatni. Ivánkay Vitéz Imre pedig, aki négy évvel korábban éppen Kazinczy-nak ajánlotta fordítását,²⁴ így indokolta szándékát: „Semminek sem köszönheti e zsenge munkám annyira létét, mint a’ Tekintetes Ur Példájának”. Hasonlóképpen a „Kazintzy Ferentzhez” címet viseli az ifjú Fáy András első nyomtatásban megjelent munkájának²⁵ ajánlása is, „Mert hogy anyai nyelvembe bele szerettem . . . azt tsak a Szép Magyar Kazintzynak köszönhetem.”

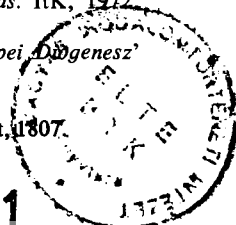
A dedikáció nélkül álló Ajánló Levelek mindkét alosztályának közös tulajdonsága tehát, hogy hiányzik belőlük a mecénás személyére, mint *valóságos olvasóra* való hivatkozás; ezt első esetben a teljes olvasóközönség köréből bizonyos szempontok szerint elvonatkoztatott *absztrakt olvasó*, második esetben a jóbarát-példakép, mint *valóságos olvasó* helyettesíti. Az utóbbi nyomon járnak az ötödik csoportot alkotó, Ajánló Levél nélkül, önmagukban álló dedikációk. Kialakulásuk annak belátásáról tanúskodik, hogy a közvetlen, látható érdekeltség nélküli tiszteletadást, baráti gesztust – elmentétkben a mecénásnak szólóval – fölösleges lenne hosszasan körülírni. „Bárótzynak, példányomnak, mesterem-

²² Vö. Hopp Lajos: *Mikes és a korai felvilágosodás*. ItK, 1972. 280–83.

²³ ΣΟΚΡΑΤΗ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ. *Az az a’ Szinopei Dögenesz’ Dialógusai*, Pest, 1793.

²⁴ *A’ Tiszta és Nemes Szeretet Ereje*. Kassa, 1789.

²⁵ *Bokréta, amellyel hazájának kedveskedik F. A.*, Pest, 1807.



nek, pályaág gyanánt” – olvashatjuk például Kazinczy *Fordított egyveleg írásainak* (1808) első kötetében.²⁶ A dedikációnak ez a tömör formája természetesen nem átmenet nélkül alakult ki. Azt, hogy gyökerüket, mint már jeleztük, valóban a jóbaráthoz-példaképhez szóló, dedikáció nélküli ajánlásokban kell keresnünk, bizonyítják azok az átmeneti formát mutató dedikációk, amelyek a korábban megszokott terjengősséghez képest már tömören, de még nem két-három szóban fejezték ki írójuk érzelmeit. Ilyen Kazinczyé 1794-ben megjelent. *A vak lantos* című fordítása²⁷ előtt: „A’ Barátság’ kezeiből a rétvirágkoszoru is kedves. – Rájnis, kinek fürtjeit rég’olta Virgil’ sirján nevededett borostyángallyak övedzik, vedd ezt Barátodtól, ’s szeresd!”. S alapvetően ebbe a típusba tartozik Farkas Ferenc²⁸ dedikációja is „Azoknak, akik a’ nyughatatlanító veszedelmes Késértet-félelmen fel akarnak adni Jó szívből az Író.” Ez utóbbi azonban nem egyetlen személyhez, hanem bizonyos megszorítással kiválasztott embercsoporthoz szól, s ez arra utal, hogy a dedikáció esetenként vállalhatott orientáló-propagáló szerepet is. Kétségtelenül ilyen az első hazai regénysorozat, a kassai *Rózsa Szin Gyűjtemény* egyik kötete²⁹ előtt álló dedikáció is: „A’kegyes Szép Nemnek lévén ez a’ gyűjtemény szentelve, hogy a’ jelenlévő különös, és Asszonyi kezek által irt történettel szolgálhat, szerentséjének tartja a’ kiadó.” Bizonyára olvasói hazafias érzelmeire számítva dedikálta Andrád Sámuel is *Magyar Nemzetemnek!* anekdotái első kötetét,³⁰ s hasonló reklámcélnak fedezhetünk fel a csupán nőkről szóló történeteket egybegyűjtő második kötet³¹ *A Magyar Asszonyokhoz!* címzett dedikációjában.

A dedikációk és Ajánló Levelek vizsgálata során világosan

²⁶ Széphalom, 1808.

²⁷ Megjelent a Sztella függelékeként. Pozsony, 1794.

²⁸ *Az éjnek diadalma* . . . Pest, 1808.

²⁹ *Adeline, avagy* . . . , Kassa, 1801–1802.

³⁰ *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták*. Béts, 1789.

³¹ *Elmés és mulatságos rövid Anekdoták*., II. darab, Béts, 1790.

kitűnt tehát, hogy az olvasóközönség szerepe hogyan lesz egyre jelentősebb és meghatározóbb. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a jelzett fejlődési szakaszok időbelileg nem válnak el élesen egymástól, s csupán a fejlődés elméleti menetét, azaz bizonyos távlatból szemlélt meghatározó irányát jelzik. Az előszavak általános problematikájáról szólva említettük már, hogy a különböző műfajú könyvek, attól függően, hogy mekkora közönségréteg érdeklődésére számíthattak, különböző időpontban szabadulhattak ki a mecénás gyámkodása alól, s ugyanaz a felismerés áll az egy műfajon belül különböző típusokat képviselő művekre is; egy közönségregény például nyilván könnyebben talált üzleti hasznot kereső kiadót, mint értékes párja.

A régi formák így túléltek az újak keletkezését, s valójában hosszan tartó egymás mellett élésről, a régebbi típusok lassú lekopásáról kell beszélnünk. A negyedik típus áll például legközelebbi rokonságban az Elöljáró Beszéddel; amint szerzőjük nem egy szűkebb kört, hanem az egész nemzetet, azaz a teljes olvasóközönséget szólítja meg (hogy aztán a szövegen belül határozza meg pontosabban az *absztrakt olvasót*), máris Elöljáró Beszéddé válik. Az átmenet legtisztább formában Kép Geyza László³² bevezetésének címéből tűnik ki: „A’ Magyar Authornak az Haza-fiakhoz Ajánló Levele”; ő ugyanis félreérthetetlenül az egész nemzetet szólítja meg, mégis az Ajánló Levél kifejezést használja. Az Ajánló Levél e típusa azonban csak elméletileg közvetlen előzménye az Elöljáró Beszédnek; a fejlődést történetileg szemlélve viszont kitűnik, hogy az Elöljáró Beszéd az ajánlások valamennyi formájával párhuzamosan létezett a 18. század első felétől kezdve, s bár felbukkanása érezhetően sűrűsödik a század vége felé, de kivételesnek már a további évtizedekben sem tekinthető. Megléte egyazon könyvön belül sem zárta ki automatikusan a dedikációt és az Ajánló Levelet. Ennek tudatában gondolhatnánk arra, hogy ahol egyszerre van

³² *Szerелеm példája, azaz . . .*, Béts, 1784.

jelen az ajánlás és az Elöljáró Beszéd, ott az előbbi visszakapja eredeti, csupán a mecénásról/hoz szóló formáját – hiszen mögötte úgyszint ott állnak az olvasóközönségnek szánt oldalak. Erre a funkciómegosztásra azonban csak egyetlen példát találtunk Gerő György korai, 1768-ban megjelent regényfordítása előtt;³³ máshol sohasem szorult ki az ajánlásból az *absztrakt olvasó*. Ez a tény pedig, az Ajánló Levél átalakulásához és az Elöljáró Beszéd dominálóvá válásához hasonlóan az olvasóközönség szerepének megerősödését jelzi.

A fejlődés azonban ezzel még nem ért véget; hátra van még utolsó fázisa, melyben az előszó valamennyi fajtája eltűnik a regény elől. E jelenség okaira szemléletesen mutat rá Verseggy Kolomposi Szarvas Gergely Urnak kalandjairól szóló, 1804-ben megjelent fordításának³⁴ bevezetője, mely nem más, mint a korábbi évszázadokban elengedhetlenné vált előszóírási gyakorlat szatirikus hangvételű kigúnyolása. A könyv „Nagyságos Asszonyom” című Ajánló Levele egyértelműen fiktív személyhez szól. Indítása a szokásos hangnemben történik, de aztán meglepő fordulatot vesz; a mecénás megszólal és leleplezi a régi közhelyeket: „Mély tisztelem után tellyes bizodalommal kérem Nagyságodat, vegye e’ munkátskát – – ’Talán erszényemnek kegyes szárnyai alá?’ – Nem, Nagyságos Asszonyom! . . . – Vagy tán kegyelmes pártfogásom alá?” Az író azonban nem hagyja magát; akkor vegye magához, mondja, „mikor a’ falura kimegy, hol játszó társaságok, theátrumok és minden egyéb városi multságok nélkül szükölködni szokott.”, s aztán kifejti részletesebben is, hogy munkájának legfőbb célja a szórakoztatás. Az Elöljáró Beszéd hasonló hangvételét már címe is jelzi: „Az érdemes Olvasóhoz Elöljáró Beszéd is, nem is”.

Tisztában volt azzal, fejti ki, hogy Elöljáró Beszéd nélkül

³³ *Keresztény Herkulesnek Bullioni Godofrednek Hadi Munkái*. Kassa, 1768.

³⁴ *Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely Urnak . . .*, Pest, 1804.

a legjobb könyv sem számíthat sikerre. Éppen ezért volt legfőbb gondja, miután elkészült munkájával, hogy egy jó „prefatziót” kerítsen. „Elővettem e’ végbül sok régi deák és görög classikus Könyveket, mellyek’ elejébe az ujjabb classikus Irók temérdek sok, szebbnél szebb és tudósabbnál tudósabb előljáró beszédeket készítettek, ’s mindegyikbül egynehány előljáró periódust kicsenvén, olly gyönyörű prefatziot csináltam, hogy magam sem tudtam elegendőképpen sem csudálni sem érteni.” Végül mégsem tette könyve elejére, mert rájött, hogy „előre okosan beszélni lehetetlen arrul, a’mit az ember maga sem tud.” E ponton azonban ismét közbeszól a feltételezett olvasó: „Hisz ebben nem a’ Herosnak gyermekkorául, hanem a’ jelen való munkának közre bocsátásául kellene szóllani: hogy p. o. szép papiruson, szép betűkkel, kötetenkint fertály esztendőnkint vagy holnaponkint, olly ócsó áronn ammint csak lehet, sok jó barátoknak kivánságára ’sa’t fog közre bocsátatni. ’Megkövetem az Urat! ezek részént nem hozzám, hanem a Kiadóhoz tartoznak, részént jövődő dolgok, mellyekről előre semmi bizonyost nem lehet ígérni, egy általjában pedig az Olvasó Uraktól függnék. Mert ha ezek a könyvek kötetkéit frissen veszik és jól megfizetik, a’ Kiadó is frissen és szépen fogja nyomtatni és általam készíteni. Eggy szóval: mink ketten, a’ Kiadó tudniillik és én, ugy fogunk mindenkor tánczolni, ammint a’ Vevő Urak hegedülni fognak.” A megfogalmazás egészen egyértelmű: az üzletté vált irodalmi életben mindennek az olvasó igényei szerint kell történnie, s az olvasó már unja a régi közhelyeket.

A Verseghy által gúnyosan emlegetett tudós előszóírással való törekvés egyértelműen arra utal, hogy az Előljáró Beszéd feladata korábban elsősorban a műfaj apológiája volt, beillesztése a hagyományos, alapvetően hasznosság-elvű értékrendbe és műfaji hierarchiába.³⁵ A közbeszóló olvasó vi-

³⁵ E kérdéskörrel részletesen szoltam *Regényelméleti gondolatok a 18. század második felének magyar irodalmában* c. tanulmányomban. ItK, 1982. 1–14.

szont gyakorlati kérdésekről szeretne tájékoztatást kapni, s ezt a kívánságot már nem az író-fordítónak, hanem a kiadóknak kell teljesítenie. A regény-előszavak léte tehát azt a fejlődési fokot tükrözi, amikor a szépirodalom létjogosultsága egyedül attól függött, hogy képes-e az olvasókat a tudós irodalomhoz vezetni; az éppen adott mű ilyen tulajdonságait ugyanis célszerűnek látszott a bevezetőben ecsetelni. Eltűnésük pedig annak a jele, hogy a regény túllépett ezen a szinten; a műfaj már nem szorult védelemre, pontosabban egyre kevésbé érdekelte művelőit a „tudósok” lesújtó véleménye. Nyilván rájöttek arra, hogy rendelkeznek már egy olyan állandó közönséggel, amely csupán szórakozni akar, s ugyanúgy nem figyel az elméleti-morális aggályoskodásokra, mint a regény „apologistáinak” ellenérveire. Akkor sem, ha kedvenc olvasmánya Elöljáró Beszédében találkozhatna velük.

Előszóra tehát nincsen szükség, reklámra azonban – igen! Az Elöljáró Beszédék helyett szaporodnak a kiadói tudósítások, „Hír-Adás”-ok, „Jelentés”-ek, melyek többnyire már nem a kötet elején állnak; vagy néhány lapos kiadványként jelennek meg, vagy az utolsó lapokat foglalják el. S tartalmuk is alaposan megváltozott. A régi közhelyekből csak egy-egy fordulatot tartanak meg (pl. az olvasót tudósnak titulálják), s a hangsúlyt a mű mulattató, szívet gyönyörkötető voltának, szépségének minél meggyőzőbb kifejtésére fektetik. Hartleben Konrád Adolf 1808-ban indult *Mulatságos Könyv-Tár a' pallérozott Olvasóknak* című regénysorozata már címében is a szórakoztatást ígéri. A vállalkozás izmos voltát mutatja, hogy bátran ki meri jelenteni: „A' Pestiek nem prenumerálhatnak, egyenként vehetik a' darabokat, a'mint ki jönnek egy-más után...”³⁶ A *Téli és Nyári Könyvtár* darabjai előtt sem találunk előszót, minden kötete végén ott áll viszont a kiadó „Hír-Adás”-a. Ebben a sorozat már

³⁶ A kiadói felhívás a sorozat első kötete (Lelemények, Öltöztett Szombat-helyi Holosovszki Imre, Pest 1808.) előtt olvashatjuk.

megjelent köteteit hirdeti, s a következő regény címét, megjelenési idejét, s persze árát közli, néhány érdeklődést felkeltő mondat kíséretében. *A fősvény ángy, avagy . . .* című regényről³⁷ például ezt olvashatjuk: „Egy nagyon Szivre ható, 's bájos, de magában még is valóságos eredetű történet, Szép Tzim képpel.” Utolsó szavai a könyv külalakjára vonatkoznak, s hogy ez egyre fontosabbá vált már a 18. század végétől kezdve, azt Fűskuti Landerer *Rózsa Szin Könyvtára* 1799-ben megjelent előfizetési felhívás³⁸ is bizonyítja: mindegyik „kötet nyolczad részben van. szép nyomtatópapíron, szép betűkkel, rózsaszin boríték alatt, gyönyörű rézre metszett képekkel, 12 és 15 árkusnyi nagyságban.” Landerer ravaszágára jellemző egyébként, hogy az előfizetési felhívás valóban nyomdatechnológiailag különleges gondossággal és tisztán, rózsaszín, finom papíron készült — a regények külalakja azonban semmivel sem volt különb az átlagosnál.

A 19. század első évtizedére tehát a szórakoztató mű — szórakozásra vágyó olvasó találkozása, legalábbis a regényirodalom terén, nagyjából zavartalanná vált. Az előszóírásról való lemondás a hagyományos keretek közé történő integrálásról való lemondást is jelentette egyben. Úgy tűnhet, a műfaj kiszabadult a „tudományok szolgálóleánya” szerepköréből, s ezzel végső soron megszületett a szépirodalom autonóm szemlélete is. A következtetések levonásánál azonban nagyon óvatosnak kell lennünk, s az előbbi mondatban talán túlságosan is előreszaladtunk már. Ahhoz ugyanis, hogy a 18. század végének irodalomfelfogásáról megbízható képet alkothassunk, be kellene vonnunk a vizsgálódás körébe más műfajokat is, s az előszavak mellett egyéb, belső következtetések levonására alkalmas források után kellene néznünk. Ezenkívül az irodalomszociológiai

³⁷ Pozsony — Pest, 1807.

³⁸ Az előfizetési felhívásra *A világnak három részeiben Bujdosó . . .* Kassa 1798. című román elejére kötve akadtam rá a Széchényi Könyvtárban (Jelzet: 192.193)

vizsgálódások által nyert adatokat természetesen ki kellene egészítenünk a kor irodalomfelfogásáról valló közvetlen forrásokkal, irodalomelméleti-esztétikai megnyilatkozásokkal. Végső soron vissza kellene nyúlnunk a 17–18. század fordulójára, a haszonelvű irodalomfelfogás egyértelműen dominálónak válásának időszakába, hogy azután innen elindulva követhessük és elválaszthassuk az autonóm irodalomfelfogás felé vezető út egyes szakaszait. Mostani tanulmányunk célja azonban csupán e problémakör jelzése lehetett, illetve annak bemutatása, hogy a belső szempontok bekapcsolásával az irodalomszociológiai kutatások hogyan járulhatnak hozzá a korábbinál szervezettebben egy korszak irodalomszemléletének tisztázásához.